

KİLİSE VE MEKTEPLER KANUNU ÖRNEĞİNDE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İTTİHATÇI - RUM İLİŞKİLERİ

Hasan Taner KERİMOĞLU*

Özet

Bu makalede, 1910 yılında kabul edilen Kiliseler Kanunu'na karşı Rum toplumunun gösterdiği tepki ele alınmaktadır. Ayrıca, kiliseler kanunu örneğinde II. Meşrutiyet dönemindeki Rum toplumu ile İttihatçılar arasındaki ilişkiler üzerinde durulmaktadır. Kiliseler Kanunu, Makedonya'daki Osmanlı unsurları arasında anlaşmazlığa neden olan tartışmalı kiliseler sorununu ortadan kaldırmayı amaçlamaktaydı. Osmanlı unsurları arasında barış ortamı yaratmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı Hükümeti, kiliseler kanununun çıkarılmasını sağladı. Ancak, Makedonya mücadelesindeki avantajlı konumlarını kaybedeceklerini düşünen Rum toplumu, kanuna karşı şiddetli bir muhalefet yürüttü.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Rumları, Kiliseler Kanunu, İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet Dönemi.*

RELATIONS BETWEEN THE UNIONIST AND THE OTTOMAN GREEKS IN THE II. CONSTITUTIONAL PERIOD ON THE EXAMPLE OF CHURCHES AND SCHOOLS LAW

Abstract

The reaction of the Ottoman Greeks against the church law accepted in 1910 is studied in this article. In addition to this, the relations between Ottoman Greeks and Unionists in the Second Constitutional period are mentioned by illustrating the churches law. The churches law aimed to solve the controversial churches problem that caused the disagreement among Ottoman people in Macedonia. The Ottoman government and the Committee of Union and Progress, which wanted to create a peaceful atmosphere among Ottoman people, made the church law passed. However, the Ottoman Greeks, who thought that their advantageous situation in their struggle in Macedonia would be lost, opposed to the law.

Key Words: *Ottoman Greeks, Churches Law, Committee of Union and Progress, Second Constitutional Period.*

---

* Dr., (tanerk79@yahoo.com).

Giriş

Osmanlı Devleti'ni eski gücüne kavuşturmak ve İmparatorluğun parçalanmasını önlemek için yola çıkan İttihatçılar, bu amaca ulaşmak için ülkede bir takım köklü yeniliklerin yapılması gerektiğinin farkındaydılar. İttihatçılar, idari yönden merkezileşmiş bir meşrutiyet yönetimi altında ulusal kimliklerin üzerinde bir “Osmanlı” kimliği yaratılmasını ve tüm vatandaşların aynı hak ve görevlere sahip olmasını amaçlamaktaydı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ülke yönetiminde en önemli söz sahibi konumuna gelen İttihatçıların bu amaçlarına Osmanlı İmparatorluğu'ndaki değişik etnik ve dini grupların göstereceği tepki önem kazanmaktaydı. İmparatorlukta gayrimüslim toplumlar içinde en fazla nüfusa sahip olan Rum toplumunun gerek II. Meşrutiyet öncesinde gerekse sonrasında, İttihatçılara ve meşrutiyet yönetimine yaklaşımını belirleyen temel etken, çeşitli konularda sahip oldukları ayrıcalıkları kaybetmemek düşüncesiydi. Rum toplumunun İttihatçılara ve meşrutiyet yönetimine yaklaşımını belirleyen bir diğer etken de, 19. yüzyılda ortaya çıkan Makedonya mücadelesinde Rum Patrikhanesi'nin ve Rum toplumunun sahip olduğu avantajlı konumu koruyabilmektir. Çünkü Ortodoks toplumlar arasında ulusçu hareketlerin gelişmesi ve buna bağlı olarak güçlü bir Bulgar rekabetinin ortaya çıkması, Rumların Makedonya mücadelesindeki konumlarını tehdit etmekteydi. Bu nedenlerle Rum toplumu, Yunan Hükümeti'nin ve Patrikhane'nin etkisi altında İttihatçılara mesafeli yaklaştı.

II. Meşrutiyet öncesinde İttihatçılar, II. Abdülhamit yönetiminin yıkılması ve meşrutiyet yönetiminin kurulması konusunda, diğer gayrimüslim unsurların yanı sıra, Rumların da desteğini almaya çalıştılar. Makedonya'daki Rumlar üzerinde belirleyici bir etkisi olan Yunan Hükümeti nezdinde girişimlerde bulundular. Ancak, gerek Yunan Hükümeti gerekse Fener Rum Patrikhanesi, Makedonya'daki Rumların İttihatçılarla işbirliği yapmalarına engel oldular¹. Yunan Hükümeti'nin ve Patrikhane'nin devrime karşı olumsuz bir tutum takınmalarında, ulusal Yunan çıkarlarını diğer rakiplere karşı daha kolay kabul ettirebilmek için eski düzenin, yani millet sisteminin daha avantajlı olarak kabul edilmesi etkili oldu. Çünkü Rumca konuşmayan Ortodoks halkın büyük bir kısmı hala Patrikliğin kontrolü altındaydı ve Rum davasına kazandırılmaya devam ediliyordu. Jön Türkler “özgürlük” parolası altında dinsel kıstasların daha az ve dilsel kriterlerin daha fazla dikkate alındığı yeni bir sistem yürürlüğe koyarlarsa bu sistem Rum tarafının zararına işleyebilirdi².

23 Temmuz 1908'de meşrutiyetin ikinci defa ilan edilmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir siyasal ortam oluştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, ülke yönetimini yönlendirebilme gücünü eline geçirdi. Meşrutiyet öncesinde İttihatçılara mesafeli yaklaşan Rumlar, yeni politik koşullara uyum sağlamaya çalıştılar. Rumların yeni rejimle ilişkilerinde başlıca kaygıları, cemaatlerinin geleneksel ayrıcalıklarını

¹ M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation For a Revolution The Young Turks, 1902–1908*, Oxford University Press, New York, 2001, s.s.249–251.

² Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2008, s.191.

korumak ve böylece fiili özerklik durumlarını sürdürmekti³. Bu amaçla Rumlar, yaklaşan seçimler öncesindeki isteklerini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'teki merkezine yazılı olarak iletiler. Rumlar, Fener Patrikhanesi'ne tanınmış olan tüm ayrıcalıkların bir bütün olarak korunmasının güvence altına alınması ve kaldırılmış olan ayrıcalıkların da geri verilmesini talep etmekteydiler⁴.

Rumların meşrutiyet dönemi öncesinde sahip oldukları ayrıcalıkları bırakmaya pek niyetli olmamaları ve “*statüko*”yu savunmaları, buna karşın İttihatçıların Osmanlı Devleti'ni ve toplumunu dönüştürme planları, iki taraf arasındaki temel anlaşmazlık noktasını oluşturuyordu. Rum toplumu ile İttihatçılar arasındaki bu temel yaklaşım farkı, kısaca “Kilise ve Mektepler Kanunu” olarak bilinen kanunun çıkarılma sürecinde de ortaya çıkmıştır.

1. Kilise ve Mektepler Sorununun Kökeni

Hıristiyan Ortodoks Osmanlı unsurları arasında düşmanlığa ve çatışmalara yol açan kilise ve mektepler meselesi, Osmanlı toplumunu yönetmek amacıyla oluşturulmuş olan “*millet sistemi*”nin 19. yüzyıldan itibaren gelişen milliyetçilik akımları sonucu geçerliliğini yitirmesi ile ortaya çıkmıştır. Kilise ve mektepler sorunu, 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan “Makedonya Sorunu”ndan bağımsız olarak ele alınmaz.

Millet sistemine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum milleti, Ermeni milleti ve Yahudi milleti olmak üzere üç millet bulunuyordu⁵. Her millet birer din adamı olan kendi önderleri aracılığıyla Patrikhane'ye bağlı bir dizi etnik ve dil grubundan oluşmaktaydı⁶. Rum milleti, Rumların yanı sıra tüm Ortodoks Hıristiyanları; Sırp, Romen, Bulgar, Ulah, Ortodoks Arnavut ve Arapları da kapsamaktaydı⁷.

19. yüzyıla kadar işleyen bu sistem, Müslüman olmayan milletler arasında başlayan milliyetçilik akımları sonucu geçerliliğini yitirmeye başladı. 18. ve 19. yüzyıl boyunca Bulgaristan'da bir burjuva sınıfının ortaya çıkması, Bulgar ulusunun oluşumu açısından önemli bir gelişme oldu. Yeni ortaya çıkan Bulgar burjuvazisi, Bulgarların ibadetlerini Bulgarca yapmalarını ve okullarında ders dili olarak Bulgarca'nın okutulmasını Rum Patrikhanesi'nden istedi⁸. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu içinde Bulgarların ayrı bir millet statüsüne erişmesi, ulus oluşturmayı başarmalarının bir ön

³ Feroz Ahmad, “İttihatçıların, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum, Ermeni ve Yahudi Cemaatleriyle Olan İlişkileri 1908-1914”, *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, Kaynak yay., İstanbul, 1996, s.86.

⁴ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim yay., İstanbul, 1995, s.223.

⁵ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK yay., Ankara, 1996, s.9.

⁶ Kemal Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge yay., Ankara, 2004, s.s.72-73.

⁷ Richard Clogg, “The Greek Millet in the Ottoman Empire”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, (Ed. Benjamin Braude-Bernard Lewis), I, London, 1982, s.185.

⁸ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1996, s.s.65-66.

koşulu olarak görülmekteydi⁹. Ancak Rum Patrikhanesi, Ortodokslar üzerindeki hâkimiyetini kaybetmek istemediği için Bulgarların isteklerine olumlu yaklaşmadı. Buna karşın Bulgarlar, Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak ulusal kiliselerini kurmak konusunda mücadelelerini sürdürdüler. Rum ve Bulgar toplumları arasında giderek artan bu anlaşmazlık, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan toplumlar arasındaki bu mücadele hakkında önlemler almasını zorunlu kıldı ve Osmanlı Devleti, 11 Mart 1870 tarihinde "Bulgar Eksarhlığı"nın kuruluşunu açıklayan bir ferman yayınladı. Böylece tam bin yıl Rum Patrikhanesi'nin yönetimi altında Rumlaştırılmaya çalışılan ve bağımsız bir kilise kuramayan Bulgarlar, bağımsız bir dinsel yönetim merkezine kavuşabildiler¹⁰.

1870 fermanı, Makedon ruhani dairelerini Eksarhlığın yetki alanının dışında bırakmıştı. Ancak, belli bir Hıristiyan topluluğun üçte ikisi bir oylamada o yönde oy vermesi durumunda ruhani daireler Eksarhlık ile birleşebilecekti. Bundan sonra taraflar, Makedonya'da kendilerine gerekli çoğunluğu sağlamak için lehte veya aleyhte kışkırtmalara giriştiler ve süreç içinde, "Patriklik yanlıları" Rum/Yunan/Elen, "Eksarhlık yanlıları" da Bulgar sayılmaya başlandı¹¹. Bu nedenle Makedonya'da Bulgar papazları, Rum Patrikhanesi'ne tabi Bulgarları, Ulahları ve hatta Rumları, Bulgar milli kilisesine bağlamak için her türlü yolla başvurmaya çalışırken, Fener Kilisesi ise bu faaliyetlere cephe aldı. Böylece Makedonya, Ortodoks mezhebine bağlı iki kilise arasında bir mücadele sahası haline geldi¹².

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının sonunda bir Bulgar prensliğinin kurulması ve 1885'te Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesinden sonra Makedonya'da Bulgar ve Rumlar arasındaki kilise mücadelesi daha da şiddetlendi. Her iki taraf, Makedonya'daki kilise ve okullarda propaganda faaliyetine giriştiler¹³. Bulgar ve Rumlar arasındaki kiliseler sorununa bir süre sonra Ulahlar da dâhil oldu. Ortodoks bir topluluk olan ve kendilerini Yunanlılardan çok Romenlere yakın hissedilen Ulahlar, ayrı bir unsur olarak kabul edilmek, okullarında ve ibadetlerinde kendi dillerini kullanmak istemekteydiler. Ancak Ulahların bu isteklerine, Yunan kilisesinin Helenistik emellerine karşı oluşları nedeniyle Rum Patrikhanesi tarafından karşı çıktı¹⁴.

Kiliseler arasındaki bu üstünlük mücadelesi, Bulgar ve Yunan devletlerinden destek görüyordu. Bulgar Hükümeti gerek Makedonya'daki diplomatik temsilcilikleri

⁹ Fikret Adanır, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun İle Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İletişim yay., İstanbul, 2004, s.s.40-41.

¹⁰ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", *Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007, s.87; Hüdayi Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, TTK yay., Ankara, 1992, s.s.220-221.

¹¹ Fikret Adanır, *a.g.m.*, s.41.

¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, VIII, TTK yay., Ankara, 2007, s.151.

¹³ Fikret Adanır, *a.g.e.*, s.s.108-112.

¹⁴ Gül Tokay, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa yay., İstanbul, 1995, s.s.67-68. Ulahların Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak bağımsız bir kilise kurma konusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında yürüttükleri mücadele hakkında bilgi için bkz. Ali Arslan, "The Vlach Issue During the Late Ottoman Period and the Emergence of the Vlach Community (Millet)", *Etudes Balkaniques*, 2004, No: 4, s.s.121-139.

aracılığıyla, gerekse kendisine bağlı Makedonya örgütleri aracılığıyla Eksarhlık yanlısı harekete destek oluyordu¹⁵. Makedonya halkını propaganda ve şiddet yoluyla Rum Patrikliği'nden ayırıp Bulgar Eksarhlığı'na katılmaya zorlayan sistematik çete hareketinin başlamasından sonra, Patriklik tarafı Makedonya'daki çıkarlarının tehdit edildiğini düşünerek ayrılıkçı hareketlere karşı bir hareket örgütlemeyi kararlaştırdı¹⁶. Böylece Makedonya'da Patriklik yanlısı silahlı bir Yunan direniş hareketi oluşturuldu¹⁷.

Bulgar ve Rum çetelerinin de katılması ile Makedonya'daki Hıristiyan Osmanlı vatandaşları arasındaki anlaşmazlık, uluslararası bir sorun haline geldi. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin Makedonya vilayetlerine müdahalesini önlemek için bir ıslahat programı uygulamaya başladı ve 1902 yılında Hüseyin Hilmi Paşa'yı bölgeye müfettiş olarak atadı. Ancak 1903 yılında çıkan İllinden isyanı üzerine Avrupa devletleri tarafından "Mürszteg Tasarısı" adı verilen yeni bir reform paketi hazırlanmış ve bu tasarı, Osmanlı Devleti'nce kabul edilerek uygulanmaya başlanmıştır¹⁸. Buna rağmen Rumlar ve Bulgarlar arasındaki kilise mücadelesi son bulmamıştı. Her iki tarafa ait çeteler, Ortodoks halk üzerinde baskı kurarak, Hıristiyan halkın bağlı bulunduğu dini merkezi değiştirmeye çalışmaktaydı. Bulgar Eksarhanesi'ne mensup halkı Patrikhane'ye bağlamak isteyen Rum çeteleri olduğu gibi¹⁹, Katolik mezhebinden olan halkı zorla mezhep değiştirmeye zorlayan Rum çeteleri de bulunmaktaydı²⁰.

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi, Ortodoks Osmanlı unsurları arasındaki anlaşmazlığın ortadan kalkmasına yetmedi. Meşrutiyetin ilanı ile silahlarını bırakan çeteler bir süre sonra yeniden faaliyete başladılar. Bulgar ve Rumlar arasındaki kilise anlaşmazlığı da meşrutiyetin ilanı ile son bulmamıştı. Bulgarlar, Makedonya'nın çeşitli şehirlerinde Rumlara ait kiliselere el koymaya başladılar²¹. Meşrutiyetin ilanından sonra Manastır valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda Bulgarların Eksarhane'ye geçmeleri için Rum halka baskı yaptığı, buna karşın Rumların da Patrikhane'ye bağlanmaları için Bulgarları sıkıştırdığına değinilmekteydi. Meşrutiyetin ilanından sonra Bulgarların bu tür hareketlerini artırmaları, Rum Patrikhanesi tarafından 4 Eylül 1908 tarihinde hükümete verilen bir muhtıra ile şikâyet edildi. Söz konusu muhtırada; Bulgarların "hürriyeti" suiistimal ederek köylerde silahlı olarak dolaştıkları, halkı Patrikhane'den ayırmaya çalıştıkları belirtilerek Bulgar çetelerinin Rum halka yaptığı baskılara değiniliyordu²².

Ortodoks topluluklar arasındaki görünüşte dinsel, ancak aslında ulusal nedenlerden kaynaklanan bu mücadele Osmanlı Hükümeti'nin yanı sıra, Osmanlı vatandaşları arasında yakınlaşma ve barış ortamı yaratmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de çözmek istediği bir sorundu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Rum ve Bulgarlar arasındaki kilise mücadelesinin artarak devam etmesi İttihatçıların dikkatini

¹⁵ Mehmet Hacısalihoğlu, *a.g.e.*, s.100-103.

¹⁶ *A.g.e.*, s.s.110-111.

¹⁷ Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, Selanik, 1966, s.s.117-145.

¹⁸ Gül Tokay, *a.g.e.*, s.s.41-48.

¹⁹ *TFR 1 SL*, 179/17865.

²⁰ *TFR 1 SL*, 182/18129.

²¹ Douglas Dakin, *a.g.e.*, s.s.385-386.

²² *DH. MKT*, 1295/21.

çektii. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır Heyet-i Merkeziyesi tarafından cemiyetin Selanik'teki merkezine gönderilen bir yazıda, Bulgarların Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe girmesini gerekçe göstererek hükümet tarafından kapatılmış olan kiliseleri açmaya çalıştığı, buna karşın Rumların statükonun korunmasını istedikleri belirtilmekteydi. Bunun yanında, faciaların yaşanmasına neden olabilecek bu sorun hakkında Meclis-i Mebusan'ın açılışına kadar Meclis-i Vükela tarafından geçici bir kararın alınması konusunda gerekli girişimlerde bulunulması istenilmekteydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez-i Umumisi tarafından 7 Eylül 1908 tarihinde cemiyetin İstanbul'daki merkezine gönderilen bir başka yazıda ise, Manastır merkezinin yazısında belirtildiği gibi kilise anlaşmazlığının çok önemli bir nitelik kazandığı belirtilerek Meclis-i Mebusan'ın açılışının beklenemeyeceği vurgulanmaktaydı. Cemiyetin merkezine göre, Selanik ve Edirne vilayetlerinde Bulgar ve Rumların yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hükümet üyelerinin katılacağı bir komisyon kurularak halkın kabul edebileceği bir çözüm yolu bulunmalı veya şimdilik Meclis-i Vükela'ca bir karar alınarak vilayetlere bildirilmeliydi²³.

Rumeli'deki çetelerin faaliyetlerini artırmaları ve siyasi amaçlı cinayetlerin de çoğalması üzerine konu, Meclis-i Mebusan'ın da gündemine geldi. Bu konuda milletvekilleri tarafından verilen iki tavrır üzerine²⁴, Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa 30 Ocak 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan'da Makedonya'da yaşanan olaylar hakkında açıklamalarda bulundu. Hüseyin Hilmi Paşa Meclis'teki konuşmasında, Makedonya'daki Rum, Bulgar, Sırp ve Ulahlar arasındaki anlaşmazlığın kiliseler meselesinden kaynaklandığını belirtti. Altı senelik umumi müfettişliği sırasındaki bilgilerine dayanarak Rumeli'de en önce Bulgarların propaganda faaliyetine başladığını dile getiren Hüseyin Hilmi Paşa, Bulgar komitelerinin Rum Patrikhanesi'ne bağlı kalmış köyleri Eksarhane'ye bağlamak için şiddet yoluna başvurduklarını ifade etti. Ayrıca, komitelerin mezhep değiştirmek istemeyen halka baskı yapması üzerine, Patrikhane'ye mensup bir Hıristiyanın Bulgar Kilisesi'ne, Bulgar Kilisesi'ne mensup bir Hıristiyanın Rum Kilisesi'ne geçmesine engel olunması hakkında karar alındığını hatırlattı. Bunun yanında Hüseyin Hilmi Paşa, "Bu, o kadar mübim maddedir ki, 4 unsuru da memnun edecek bir sureti hasenede halledülmez ise hükümetçe zabuta noktai nazardan ber türlü tedavi ittihaz edilmiş olsa münazaat mündefi' olamaz zannederim" demiş ve bu konu hakkında ilgili mebuslardan oluşacak bir komisyon kurularak ciddi bir araştırma yapılmasını önermiştir²⁵. Hüseyin Hilmi Paşa'nın sözlerinin ardından Makedonya sorununun taraflarını oluşturan Bulgar ve Rum mebuslar söz alarak konu hakkında konuşma yaptılar. Bulgar ve Rum mebuslar, genel olarak yaptıkları konuşmalarda karşı tarafı suçlayıcı bir tutum sergilediler. Bulgar mebuslar, kiliseler konusunda mevcut durumun değiştirilmesi doğrultusunda konuşmalar yaparlarken, Rum mebuslar statükonun korunmasından yana tavır koydular. Özellikle Ulah mebus Filip Mişe Efendi'nin Rum Patrikhanesi'ni eleştiren sözlerine Rum mebuslar sert şekilde karşı çıktılar²⁶.

²³ DH. MKT., 1295/21. Bu belgenin metni için bkz. EK.

²⁴ M. M. Z. C., C. 1, D. 1, İç. 1, s.357.

²⁵ A.g.e., s.s.368-372.

²⁶ A.g.e., s.s.374-453.

Kilise ve mektepler sorununun taraflarını oluşturan Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhlığı da sorunun çözümlenmesi için Osmanlı Hükümeti'ne başvurdu. Rum Patrikhanesi tarafından hükümete verilen takirde; Bulgarlar tarafından el konulan Rum kilise ve mektepleri hakkında 1903 senesindeki statükonun korunması ve bu tarihten sonra el konulan mekânların Rumlara geri verilmesi isteniyordu. Bulgar Eksarhlığı ise, Bulgar ahalinin ayinlerde ve öğretimde Rumlarla eşit tutulmadığını ve kendi kiliselerinde lisanlarıyla merasim yapmalarına mahalli hükümet tarafından engel olduğunu iddia ederek bu durumun ne şekilde çözümleneceğini soruyordu. Meclis-i Vükela'nın 18 Şubat 1909 tarihli toplantısında bu konu hakkında Adliye ve Mezahip Nezareti'nden gelen tezkere görüşüldü. Sonuçta Osmanlı Hükümeti, "... *gereke Rumların gerek Bulgarların hukukunu temin ve muhafaza ve çetelerin mazarratını ref ve izale edecek kayıd ve ahkâmı cami bir layiha-i kanuniyenin serian tanzim ve irsali hususunun Şura-yı Devlet Riyaseti'ne tebliği*" ne karar verdi²⁷.

2. Kilise ve Mektepler Kanununun Kabul Edilmesi

İttihatçılar, Makedonya'da Hıristiyan unsurlar arasındaki anlaşmazlığın ortadan kalkmasının kolay olmadığını farkındaydılar. Unsurlar arasındaki düşmanlığın çok eskilere dayandığını belirten İttihatçılara göre, düşmanlığın ortadan kalkması için en az bir iki kuşağın değişmesi gerekiyordu²⁸. Rumeli'deki sorunların en büyük sebebinin Bulgarlar ile Rumlar arasındaki düşmanlıktan kaynaklandığını, "*idare-i sabıka*"nın Makedonya'da unsurlar arasındaki mücadeleden yararlanma yoluna gittiğini belirten İttihatçılar, "*Genç Türkiye*"nin politikasının unsurlar arasında dostluk ve güven yaratmak olduğunu ileri sürmekteydi. İttihatçılara göre Makedonya'da güvenliğin sağlanması için Bulgarlar ile Rumlar arasında anlaşmanın sağlanması gerekiyordu. Bu bakımdan İttihatçılar, her iki unsur arasında en önemli sorun olarak görülen kilise ve mektepler sorununun çözüme kavuşturulması gerektiğine inanıyorlardı²⁹.

Bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı unsurları arasında anlaşmazlığa neden olan kiliseler meselesini çözmek amacıyla bir komisyon kurarak bu komisyondan kiliseler meselesi ile çeteler hakkında kanun tasarısı hazırlamasını istedi³⁰. Söz konusu komisyon, kiliseler meselesi hakkında 12 maddelik bir kanun tasarısı hazırladı³¹. Ortodoks Osmanlı vatandaşları arasındaki kilise ve mektepler sorununu çözmeyi amaçlayan Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin kanun tasarısı, 7 Temmuz 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan'a ulaşmış ve bu tarihten sonra Meclis'te kanun hakkında görüşmelere başlanmıştır³². Meclis'te yaptıkları konuşmalarda Rum mebuslar, genel olarak statükonun korunmasından yana tavır koydular. Hükümet tarafından getirilen kanun tasarısının yasalara aykırı olduğunu iddia eden Rum mebuslar, Rum ve Bulgar

²⁷ MV., 124/81.

²⁸ Hüseyin Cahit, "Milliyet Meselesi", *Tanin*, 4 Şubat 1909, no: 184, s.1.

²⁹ Hüseyin Cahit, "Bulgarlarla Rumlar", *Tanin*, 27 Ağustos 1909, no: 354, s.1.

³⁰ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, TTK yay., Ankara, 1999, s.116.

³¹ "Rumili'de Münaza'a-fih Kilise ve Mekteplere Dair Kanun Layihası", *Tanin*, 11 Temmuz 1909, no: 308, s.2; "Rumili'de Münaza'a-fih Kilise ve Mekteplere Dair Kanun Layihası", *Tasvir-i Efkar*, 14 Temmuz 1909, no: 45, s.7.

³² M. M. Z. C., C. 5, D. 1, İç. 1, s.211.

toplumları arasındaki anlaşmazlığa çözüm getirmeyeceğini düşündükleri tasarıya karşı çıkarken sık sık “şeriata” atıf yaptılar. İzmir mebusu Karolidi Efendi “... *hakku adlden uzak ve şimdiye kadar cari olan abkâmi fıkhiye ve şer’iyemize münafi olarak idarei sabıkai mel’uneyi teşbis ve temsil eden bir idarei maslahata müsteniden tanzim edilmiş olan bu nizamname layihası bu maksadı hayrı acaba temin edebilir mi?*” demektedir³³. Selanik mebusu Yorgi Honeus Efendi ise, kiliseler meselesinin bu kanun layihası ile bitmeyeceğini söyleyerek tasarının bütünüyle ret olunmasını önermekteydi. Türk mebuslar ise kilise ve mektepler sorununun Rumeli’de asayişin bozulmasına neden olduğunu belirterek bir an önce bir karara varılmasını istemektedirler. Rum mebusların itirazlarına rağmen tasarının geneli hakkında konuşulduktan sonra maddelerin tek tek görüşülmesine geçildi. Ancak, Meclis-i Mebusan’ın tatile girmesi nedeniyle kanun tasarısının yalnızca ilk üç maddesi görüşülebildi. Bu arada, kilise ve mektepler sorununun çözüme kavuşturulmaksızın Meclis’in dağılması, İmparatorluğun değişik şehirlerinden gönderilen telgraflarla protesto edildi³⁴.

Kanun tasarısının mecliste yasalaşma sürecinin tamamlanmamış olması nedeniyle, Rumeli’de yaşanabilecek asayiş sorunlarının önüne geçmek için Dâhiliye Nezareti tarafından ilgili mercilere tavsiyelerde bulunuldu. Bununla birlikte Dâhiliye Nazırı Talat Bey, henüz yasalaşmamış kanun tasarısının hükümetin sorumluluğunda olmak üzere uygulanmaya başlanacağını açıkladı³⁵. Ancak Talat Bey daha sonra yaptığı açıklamada, henüz yasalaşmayan çeteler kanununu uygulamaya başlayacaklarını, kiliseler kanununu hakkında ise Meclis-i Mebusan ve Ayan’ın onayını bekleyeceklerini açıkladı³⁶. Bu arada Rum Patriği, Meclis-i Mebusan’da görüşülmekte olan kiliseler kanununun fermanlara ve meşrutiyetin temel esaslarına aykırı olduğunu iddia etmekteydi. Rum Patriği’ne göre, “... *her ne zaman Rumlar ile Bulgarlar arasında ihtilaf zühur etse Devlet-i Aliyye’nin mukarreratı Bulgar teba’asını okşayacak bir tarzda ittihaz edilir*” di³⁷.

Meclis-i Mebusan’ın çalışmalarına başlaması ile kilise ve mektepler kanunu, yeniden görüşülmeye başlandı. Meclis-i Mebusan’daki Rum mebuslar, kanun tasarısının yasalaşmasını önlemek için konuşmaları uzatmışlar, kanunun geneli hakkında daha önce konuşulmuş olmasına rağmen tekrar bu konuda konuşmaya başlamışlardı. İzmir mebusu Aristidi Paşa, kilise ve mektepler kanununun sorunu çözmeye yetmeyeceğini belirterek mevcut olan kanunların devamında ısrar etmiş ve “*Binlerce senelerden beri bu kadar, asırlardan beri efradı beşerin yekdiğeri ile olan münasebatından mütevellit, münazaat ve ihtilafatı hal için 1328 seneden beri alemi İslamiyet ve daha doğrusu bütün insaniyet için muktedabih olan abkâmi Şer’iyye kâfiyet etmiyor da siz burada böyle bir kanun mu yapıyorsunuz?*” demiştir. Kanun tasarısının yasalaşmasını önleyemeyeceklerini anlayan Rum mebuslar, daha sonra Meclis-i Mebusan’ı terk ettiler³⁸. Rum mebusların bu

³³ *A.g.e.*, C. 6, D. 1, İç. 1, s.552.

³⁴ *A.g.e.*, s.549.

³⁵ “İttihad-ı Anasır”, *İkdam*, 31 Ağustos 1909, no: 5368, s.2.

³⁶ “Kiliseler ve Çeteler Kanunları Dâhiliye Nazırının Beyanâtı”, *Tanin*, 12 Eylül 1909, no: 370, s.2.

³⁷ “Makedonya Kiliseleri Hakkında Rum Patrikhanesi’nin Ceride-i Resmîyesinde Görülen Takririn Sureti Mütercemesidir”, *Tanin*, 3 Eylül 1909, no: 361, s.3.

³⁸ *M. M. Z. C.*, C. 6, D. 1, İç. 2., s.s.556-562.

davranışları İttihatçılar tarafından hoş karşılanmadı³⁹. Ancak Rum mebusların tüm çabalarına rağmen kısaca kilise ve mektepler kanunu olarak bilinen “Rumeli’de Kain Münazaun-fih Kilise ve Mektepler Hakkında Kanun”, Meclis-i Mebusan’da kabul edildiği gibi⁴⁰ Meclis-i Ayan tarafından da oy çokluğu ile onaylanmıştır⁴¹.

Buna karşın Rum Patrikhanesi ile Rum mebuslar, kanunun Sultan Reşat tarafından onaylanmasını önlemek için girişimlerde bulundular. Rum mebuslar, Meclis-i Mebusan ve Ayan tarafından kabul edilmiş olan kiliseler kanununun fermanlarla kendilerine verilmiş olan haklara ve meşrutiyet yönetimine aykırı olduğunu belirterek Sultan Reşat’tan bu kanunu onaylamamasını istediler⁴². Rum Patriği ise, kanunun kabul edilmesini protesto etmek amacıyla Adliye Nezareti’ne ve Padişaha başvurdu. Rum Patriği saraydan, kiliseler kanunu nedeniyle Rum milletinin mağdur olmaması için padişahın Sadrazam Paşa ile görüşeceği cevabını aldı⁴³. Ayrıca Rum Patrikhanesi, padişahın eski uygulamalara ve Ortodoks toplumunun meşru haklarına aykırı olan ve “Bin üç yüz seneden beri cereyan ede gelmekte olan şu adl ü hakekaniyet-i tarihinin temadisine mani olmak isteyen her hakeka riayet etmeyerek kiliselerimizi mekteplerimizi ecdadımızın kemiklerini ihtiva eden medfenlerimizi elimizden gasıblara teslim edecek olan bu haksız kanunun tasdik edilmemesi”ni istedi⁴⁴.

İttihatçılar, Rum Patrikhanesi’nin kiliseler kanununun uygulanmasını önlemek için yaptığı girişimlere karşı çıktılar. Rum Patrikhanesi’nin istibdat dönemi alışkanlıklarını devam ettirdiğini dile getiren İttihatçılara göre, kiliseler kanunu her ne olursa olsun uygulanacaktı. Kanunu uygulamayacak olan hükümet ise bundan sorumlu olacaktı⁴⁵.

Kiliseler Kanunu aleyhinde, Rumların muhalefeti sonraki günlerde de artarak devam etti. Rum Patriği’nin başkanlığı altında oluşturulan bir heyetle İstanbul mebusu Kozmide Efendi, kiliseler kanunu hakkında Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ile görüştü. Görüşme sırasında kendilerine, padişahın kiliseler kanununu onayladığı bildirildi. Ayrıca sadrazam, ülkenin asayişini tehdit eden bu sorunu çözmek zorunda olduklarını, yeni kiliseler inşa edilmedikçe Rumlar ve Bulgarlar arasında anlaşmazlığa neden olan kiliselerin kapalı kalacağını ve kanunun yakında uygulanmaya başlanacağını açıkladı⁴⁶.

Meclis-i Mebusan ve ayan tarafından kabul edilen kilise ve mektepler kanunu, Sultan Reşat’ın da onaylamasından sonra Takvim-i Vekayi’de yayımlanarak yürürlüğe girdi⁴⁷. Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi’ne mensup halk arasındaki

³⁹ Babanzade İsmail Hakkı, “Rum Mebuslarının Terk-i Meclis Etmeleri”, *Tanin*, 27 Haziran 1910, no: 654, s.1.

⁴⁰ M. M. Z. C., C. 6, D. 1, İç. 2., s.577.

⁴¹ Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, Tarih ve Tabiat Vakfı yay., İstanbul, 2001, s.54.

⁴² “Rum Mebuslarının Müracaatı”, *Tanin*, 1 Temmuz 1910, no: 658, s.3.

⁴³ “Rum Patriği’nin Protestosu”, Proodos gazetesinden akt. *Tanin*, 30 Haziran 1910, no: 657, s.2.

⁴⁴ 1 Temmuz 1910 tarihinde Padişaha sunulan bu uzun mazbata için bkz. “Rum Patrikhanesi’nin Arızası”, *Tanin*, 7 Temmuz 1910, no: 664, s.3.

⁴⁵ Babanzade İsmail Hakkı, “Kiliseler Kanunu ve Patrikhane Mahafili”, *Tanin*, 4 Temmuz 1910, no: 661, s.1.

⁴⁶ “Kiliseler Kanunu Etrafında”, Proodos gazetesinden akt. *Tanin*, 6 Temmuz 1910, no: 663, s.s.2–3.

⁴⁷ “Kiliseler, Mektepler Kanunu”, *Tanin*, 7 Temmuz 1910, no: 664, s.s.2–3.

anlaşmazlığı çözmeyi amaçlayan toplam 11 maddeden oluşan Kilise ve Mektepler Kanunu'na göre; bir çiftlik, köy veya kasabada çoğunluk tarafından kullanılan kilise veya mektepler o tarafa verilecek (2. Madde), ahalisinin bir kısmı Patrikhane'ye bir kısmı Eksarhane'ye bağlı olan yerlerde kilise veya mektep hangi taraf adına yapılmışsa onlara ait olacak (3. Madde), kilise ve mekteplerin inşasında hükümetçe gerekli yardımlar yapılacak (5. Madde) ve Bulgar ve Rumlar arasında dönüşümlü olarak kilise kullanma yöntemine son verilecekti(8. Madde)⁴⁸. Kilise ve mektepler kanunu, Osmanlı Hükümeti'ne önemli bir mali yük getirmekteydi. Kanunun üçüncü maddesi gereğince herhangi bir yerleşim yerinde 1/3 oranından daha az nüfusa sahip olan halka ait kilise ve mektepler alınarak diğer tarafa verilecek, bunun karşılığında ise hükümetçe yeni kilise ve mektepler yapılacaktı. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti, yeni kilise ve mektep yapımı için, 4 milyon kuruşluk bir ödenek ayırdı⁴⁹.

3. Kilise ve Mektepler Kanununa Rumların Muhalefeti

Kilise ve Mektepler Kanunu'nun kabul edilerek uygulanmaya başlanması, Rum toplumu tarafından büyük tepkiyle karşılandı. Çünkü o güne kadar Patrikhane'nin yönetiminde olan bazı kilise ve mektepler, kanun gereğince Bulgarlara ve Uahlara verilecekti. Rum toplumu, tartışmalı kiliselerin Patrikhane adına yapıldığını gerekçe göstererek kilise ve mekteplerin Bulgarlara ve Uahlara verilmesine karşı çıkıyordu. Rumlar, Makedonya sorununda Osmanlı Hükümeti'nin tarafsız davranmadığını düşünmekteydiler. Bu nedenle Rum toplumunun dinsel ve siyasal temsilciliğini yapan kurumlar tarafından kanununa karşı etkili bir muhalefet yürütüldü. Kilise ve Mektepler Kanunu aleyhindeki muhalefetin başını Fener Rum Patrikhanesi çekmekteydi. Ortodoks toplumlar üzerindeki egemenliğini kaybetme sürecinin devam ettiğini anlayan Rum Patrikhanesi, kanun aleyhinde Rum toplumunu ve “düvel-i muazzama”yı hareket geçirmeyi amaçlayarak kilise ve mektepler kanununun uygulanmasını önlemeye çalıştı.

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ile yapılan görüşmeden bir sonuç alamayan Rum Patrikhanesi, Rum Patriği'nin başkanlığında oluşturulacak bir heyetin Sultan Reşat ile görüşerek kanunun kabulünün protesto edilmesine karar verdi⁵⁰. Bunun yanında Rum Siyasi Kulübü de (Greek Political League), kiliseler kanununun kabulünden sonra izlenecek politikayı belirlemek amacıyla toplandı. Bu toplantıda kilise ve mektepler kanununu protesto etmek amacıyla mitingler düzenlenmesine karar verildi⁵¹. Daha sonra Rum Siyasi Kulübü, İstanbul'da bir protesto gösterisi yapmak için Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne başvurursa da sıkıyönetimin devam etmesi nedeniyle kendilerine gerekli izin verilmedi⁵². Buna karşın, kilise ve mektepler kanununa karşı Osmanlı ülkesinin değişik bölgelerinde Rum toplumu tarafından

⁴⁸ *Düstur*, Tertib-i sani, II, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1333, s.s.431–433.

⁴⁹ *MV*, 142/47; Gülnihal Bozkurt, “II. Meşrutiyet Osmanlı Meclis Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise ve Okul Sorunları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi(OTAM)*, S.4, 1993, s.113.

⁵⁰ “Kiliseler Kanunu Etrafında”, *Proodos* gazetesinden akt. *Tanin*, 7 Temmuz 1910, no 664, s.3.

⁵¹ *Neologos* gazetesinden akt. *Tanin*, 7 Temmuz 1910, no: 664, s.3.

⁵² “Kiliseler Kanunu Etrafında”, *Tanin*, 8 Temmuz 1910, no: 665, s.2.

gösteriler düzenlenmiş ve bu gösterilerde kiliseler kanununun kabulü protesto edilmiştir. İzmir’de Ayafotini Kilisesi’nde yapılan protesto gösterisine on bin kişi katılmış ve gösteride Rum metropoliti ile İzmir mebusu Karolidi Efendi konuşma yapmıştır. Ancak, konuşması sırasında İzmir mebusu Karolidi Efendi’ye halk tarafından tepki gösterilmiş ve Karolidi Efendi kürsüden inmek zorunda kalmıştır⁵³. Konuşmaların ardından Sadrazama yazılan bir telgrafname ile kiliseler kanununun uygulanmaması istenmiştir⁵⁴.

Ergiri⁵⁵, Cezayir-i Bahr-i Sefid⁵⁶, Selanik ve Manastır’da da kanun aleyhinde gösteriler yapıldı⁵⁷. Bunun yanında Siroz, Yanya, İskeçe, Edirne, Kavala ve Drama’da da kanun aleyhinde gösteriler düzenlendi. Drama’da yapılan gösteride alınan kararlarda kilise ve mektepler kanununun fermanlara aykırı olduğu belirtilerek kanun protesto edilmekte ve miting kararnameşi, “*Yaşasın meşrutiyet, yaşasın hükümet-i Osmaniyemiz; yaşasın Rum Patrikhanesi ve Ortodokslar!*” şeklinde bitmekteydi⁵⁸.

Osmanlı ülkesinin değişik şehirlerinde kilise ve mektepler kanunu aleyhinde gösteriler yapılırken Rum Patriği, aralarında İstanbul mebusu Kozmide Efendi’nin de bulunduğu bir heyetle Sultan Reşat’ı ziyaret etti. Ziyaret sırasında Rum Patriği, kilise ve mektepler kanununun Patrikhane’nin ayrıcalıklarına aykırı olduğunu ileri sürmüş ve kanunun uygulanmasının ertelenmesini veya mevcut kiliselerin Rumlarda bırakılarak hükümetçe yeni yapılacak kiliselerin Bulgarlara verilmesini istemiştir. Sultan Reşat ise, Rum halkın memleketin en zeki ve güzide unsurundan birisi olduğunu, kilise ve mektepler kanununun da unsurlar arasındaki sorunu çözmek için yapıldığını ve bu kanunun şikâyeteye değil, tam tersine memnuniyete konu olması gerektiğini belirtmiştir. Padişahın konuşmasından sonra söz alan Rum Patriği, Patrikhane’nin istekleri dikkate alınmadığı takdirde istifa edeceğini söylemiş, ancak Sultan Reşat istifa etmeyi gerektirecek bir durumun olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Rum Patriği istifa etmek düşüncesinden vazgeçmiştir⁵⁹. Padişah ile yapılan görüşmeden sonra basına yaptığı açıklamadan Rum Patriği’nin ziyaretten memnun olarak ayrıldığı anlaşılmaktaydı⁶⁰.

Bu arada Rum basınında, Kiliseler Kanunu’nun çıkarılma sebebi hakkında değişik yorumlar yapılmaktaydı. Anatolikos Tahidromos gazetesinin “Genç Türkler arasında haiz-i ehemmiyet bir zat” ile yaptığı söyleşide, ismi verilmeyen kişiye göre, kiliseler kanununun kabul edilme nedeni Rum Patrikhanesi’nin Sada-yı Millet gazetesini çıkarmasıydı. Daha önce de, Girit’in intikamını almak için Osmanlı

⁵³ Karolidi Efendi’ye yönelik bu tepki, kiliseler kanununa karşı Meclis’te yeterli muhalefeti yapmamasından kaynaklanmıştır. Karolidi Efendi, Rum basınında da hakarete varan ifadelerle eleştirilmiştir. İzmir’de yayımlanan Proodos gazetesinin Karolidi Efendi hakkındaki bir makalesinin tercümesi için bkz. “*Bunları Alkışlayınız*”, *Tanin*, 19 Temmuz 1910, no: 676, s.2.

⁵⁴ İzmir’de düzenlenen miting’in ayrıntıları ve miting heyeti tarafından Sadrazama çekilen telgraf metni için bkz. *İttihat*, 11 Temmuz 1910, no: 513, s.2.

⁵⁵ *DH. SYS*, 29-1/1-2.

⁵⁶ *DH. SYS*, 29-1/1-3.

⁵⁷ “Kiliseler Kanunu Etrafında Vilayatta Mitingler”, *Tanin*, 14 Temmuz 1910, no: 671, s.3.

⁵⁸ *DH. SYS*, 29-1/1-1.

⁵⁹ “Rum Patriği’nin Kabulü”, *Tanin*, 13 Temmuz 1910, no: 670, s.2.

⁶⁰ “Patrik Efendi’nin Beyanatu”, *Tanin*, 14 Temmuz 1910, no: 671, s.3.

Hükümeti'nin kiliseler kanununu çıkardığı şeklinde iddiaların ortaya atıldığını belirten İttihatçı basın, bu iddiaların gerçek dışı olduğunu ve hükümetin bu tür yayınlar hakkında harekete geçmesi gerektiğini dile getirdi⁶¹.

Sultan Reşat ile yapılan görüşmenin ardından toplanan Rum Patrikhanesi meclislerinde, kilise ve mektepler meselesi hakkında Patrikhane'nin izleyeceği politika belirlenerek bir takım kararlar alındı. Buna göre; ilk olarak hükümete gerekli bilgi verilerek derhal bir meclis-i umuminin toplanmasına karar verildi. İkinci olarak metropolitlere ve cemaat heyetlerine Patrikhane'nin ayrıcalıklarının çiğnendiğini açıklayan ve meclis-i umuminin toplanacağını duyuran birer beyannamenin gönderilmesine; üçüncü olarak ise, Rum milletinin haklarının çiğnenmesini protesto etmek için büyük devletlere muhtıra verilmesine karar verildi. Osmanlı Hükümeti'nin meclis-i umumi-i millinin toplanmasına izin vermemesi durumunda ise, Rum Patriği ile beraberindeki iki meclisin istifa etmesi konusunda görüş birliğine varıldı⁶².

İttihatçılar ise, Rum Patrikhanesi meclislerinde alınan bu kararlara sert tepki gösterdiler. İttihatçılara göre, Patrikhane'nin Berlin Antlaşması'na imza koyan büyük devletlere başvurması doğru değildi. Büyük devletlere yapılacak başvurunun sonuçsuz kalacağını belirten İttihatçılar, Patrikhane'nin bu girişiminden Osmanlı ülkesindeki diğer unsurların da memnun olmayacaklarını düşünüyordu⁶³. Rum Patrikhanesi'nin ayrıcalıkları arasında meclis-i milliyi toplama yetkisinin bulunmadığını belirten İttihatçılara göre, hükümet bütün gücü ile böyle bir meclisin toplanmasını önlemeye çalışmalıydı. Çünkü “*İdare-i meşrûta imtiyazat namı altında vaki olan pek çok tevsi'ata bir had vermekle meşgul olduğu sırada en muşır bir imtiyaz teşkil edebilecek böyle bir hale elbette meydan vermez*”di⁶⁴.

Ancak İttihatçıların karşı çıkmasına rağmen Rum Patrikhanesi, meclis-i millinin toplanması için hazırlıklarına devam etmekteydi⁶⁵. Bunun yanında, kilise ve mektepler kanunu hakkındaki tutumundan dolayı Rum Patrikhanesi'ne Yunanistan'dan tebrik telgrafları gelmekteydi⁶⁶.

İttihatçıların tüm itirazlarına rağmen Rum Patrikhanesi'nin kilise ve mektepler kanunu hakkındaki muhalefeti sürdürmesi ve bu konu hakkında büyük devletlere başvurma kararını alması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşrutiyetin ikinci yıldönümü nedeniyle yayımlanmış olduğu beyannamede de eleştirildi. Cemiyetin yayımladığı beyannamede; Rum ve Bulgar unsurları arasındaki çekişmeyi ortadan

⁶¹ “Bir Mülakat”, *Tanin*, 14 Temmuz 1910, no: 671, s.3.

⁶² “Kiliseler Kanunu Etrafında”, *Tanin*, 17 Temmuz 1910, no: 674, s.2; “Rumca Gazetelerden”, *İttihat*, 15 Temmuz 1910, no: 517, s.s.1–2.

⁶³ Rum Patrikhanesi'nin kiliseler meselesi nedeniyle büyük devletlerin müdahalesini davet etmesi konusunda Bulgar Eksarhı şunları söylemekteydi: “*Kiliseler meselesinde Avrupa'nın müdahalesini davet için düvel-i muazzamaya müracaat için verilen bu karar pek çocukça ve gülünçtür. Hükümet hüriyet-i mezahibi tehdid ediyor mu? Patrikhane'nin imtiyazatına taarruz ediyor mu?... Bilhassa biz idare-i meşrutamız sayesinde Babıali'ye ait mesail için Avrupa'nın müdahalesini davet edecek zamanda değiliz. Bu gibi davetler devr-i istibdatta baiç-i tesir olabilirirdi*”.

“Patrikhane ve Eksarhane”, *Yeni İkdam*, 5 Ağustos 1910, no: 144, s.s.2–3.

⁶⁴ Babanzade İsmail Hakkı, “Patrikhane Mukarreratı”, *Tanin*, 17 Temmuz 1910, no: 674, s.1.

⁶⁵ “Kiliseler Kanunu Etrafında”, Foni gazetesinden akt. *Tanin*, 20 Temmuz 1910, no: 677, s.3.

⁶⁶ “Kiliseler Kanunu Etrafında”, *Tanin*, 25 Temmuz 1910, no: 681, s.3.

kaldırmayı ve iç güvenliği sağlamayı amaçlayan kilise ve mektepler kanunu hakkındaki Patrikhane'nin, devletin bağımsızlığına ve Osmanlılığın haysiyetine aykırı olan tutumu eleştirilmekteydi. Rum Patrikhanesi'nin büyük devletlere başvurma girişimi hakkında ise şöyle denilmekteydi: “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni inkılâp yapmaya sevk eden en başlı sebepler istiklal-i Osmaniyi müdabalattan kurtarmak ve ondan sonra vahdet-i siyasiyeyi temin etmek idi. Rum Patrikhanesi düvel-i ecnebiyeyi umur-i dâbiyemize müdabaleye davet ederek Rum unsurunu kuvve-i teşri’ye ve cezaîyenin mazhar-ı tasvibi olan bir kanuna karşı asi göstermek suretiyle iizerlerine anasır-ı sairenin hiddet ve infi’alini celb ederek acaba bizî yine aynı sebepler karşısında mı bulunduracaktır?*”. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti, Rum Patrikhanesi'nin faaliyetleri hakkında hükümetin girişimde bulunmasını istemekte ve bu konuda cemiyetçe hükümete gerekli yardımın yapılacağını açıklamaktaydı⁶⁷.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın başkanı olan Halil Bey de basına yaptığı açıklamada, Rum Patrikhanesi'nin izlemiş olduğu politikanın vatanseverliğe aykırı olduğunu belirtti. Ayrıca, Patrikhane'nin büyük devletlere başvurmakla Rum vatandaşları Osmanlı milletinden ayırdığını belirten Halil Bey, birleşik bir millet haline gelmeye çalıştıklarını ve Rum Patriği'nin bunu asla hatırından çıkarmaması gerektiğini dile getirdi⁶⁸. İttihatçıların önde gelenlerinden Doktor Nazım Bey ise Jön Türk gazetesinin muhabiri ile yaptığı mülakatta, kiliseler kanununu adil bulduğunu belirterek Rumların bundan şikâyet edecek yerde, memnun olmaları gerektiğini ifade etti. Ayrıca kanun aleyhindeki gösterilerin güvenlik için tehlikeli boyutlar alması durumunda hükümetin şiddetle hareket edeceğini açıkladı⁶⁹.

Osmanlı Hükümeti'nin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşı çıkmasına rağmen Rum Patrikhanesi, bir meclis-i milli toplama düşüncesinden vazgeçmedi. Bu konuda Patrikhane'de yapılan bir toplantıda hükümete, meşrutiyetin ilanından beri Rumlar aleyhinde bütün Türkiye'de ve Makedonya'da uygulandığı iddia edilen baskıları anlatan, kiliseler kanununun kabulünü protesto etmeyi amaçlayan ve meclis-i millinin toplanacağını bildiren bir takririn verilmesine karar verildi⁷⁰. Ancak, Rum Patrikhanesi'nin Adliye ve Mezahip Nezareti'ne vermek istediği bu takrir, Adliye Nazırı Necmeddin Bey tarafından kabul edilmemiş, bunun üzerine yeniden toplanan Patrikhane meclisleri, meclis-i millinin toplanmasında ısrar edilmesine karar vermiştir⁷¹. Fener Rum Patrikhanesi, adliye nazırı tarafından kabul edilmeyen bu takriri kendisine bağlı dini liderlere göndermiştir. Meclis-i Milli'nin toplanma sebebinin açıklandığı Patrikhane'nin söz konusu takririnde; meşrutiyetin ilanından itibaren Rumlara ve Hıristiyanlara karşı yapıldığı iddia edilen haksızlıklar anlatılmakta ve yapılan şikâyetlere rağmen gerekli önlemlerin alınmadığı ileri sürülerek meclis-i millinin toplanmasına karar verildiği belirtilmekteydi. Ayrıca statükonun bozulmasına neden olan kiliseler kanunu protesto edilmekte ve bu kanunun Patrikhane'nin ayrıcalıklarına karşı bir suikast olduğu ileri sürülmekteydi. Bunun yanında, meclis-i milliye katılacak

⁶⁷ “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Millete Beyannamesidir”, *Tanin*, 27 Temmuz 1910, no: 683, s.1.

⁶⁸ “Kiliseler Kanunu Etrafında”, *Tanin*, 30 Temmuz 1910, no: 686, s.2.

⁶⁹ “Doktor Nazım Bey'in Beyanâtı”, *Zaman*, 3 Temmuz 1326, no: 379, s.2.

⁷⁰ “Kiliseler Kanunu Etrafında”, Foni gazetesinden akt. *Tanin*, 7 Ağustos 1910, no: 694, s.2.

⁷¹ “Rumca Gazetelerden”, *İttihat*, 12 Ağustos 1910, no: 541, s.2.

üyelerin seçimi hakkında bilgi verilmekteydi⁷². Bu arada Rum Patriği Joachim Efendi'nin mevcut hükümeti suçlayarak Sultan Abdülhamit'in gayrimüslimlere daha adaletli davrandığını ileri sürmesi, kendisine yönelik eleştirilerin artmasına neden oldu⁷³. Patriğin sözlerine yalnızca İttihatçı basın değil, aynı zamanda bazı Rum gazeteleri de tepki gösterdiler⁷⁴.

Rum Patrikhanesi, meclis-i milliyi toplamak için girişimlerde bulunurken Osmanlı Hükümeti de, Rum Patrikhanesi'nin kiliseler kanunu aleyhindeki muhalefetine önlemeyi amaçlamaktaydı. Bu amaçla Dâhiliye Nezareti'nden başta Edirne, Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri olmak üzere birçok merkeze gönderilen bir yazıda, Rum Patrikhanesi tarafından Babıâli'ye verilen tahrirdeki şikâyetlerin doğru olmadığı vurgulanmaktaydı. Bunun yanında Patrikhane'nin ayrıcalıklarının çiğnendiği şeklindeki iddiaların gerçeği yansıtmadığı belirtilmekte ve "... Patrikhane'nin bazı nazariyyat-ı mahsusa takip etmekte olduğu" dile getirilerek kiliseler kanununun adalet ve hakkaniyete uygun olduğunun ilgililere bildirilmesi istenilmekteydi⁷⁵. Ayrıca, Adliye ve Mezahip Nezareti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen başka bir yazıda, Rum Patrikhanesi tarafından toplanması düşünülen meclis-i milliyeye hükümet tarafından izin verilmediği belirtilerek söz konusu meclis için taşralarda seçim yapılmasının önlenmesi ve eğer seçim yapılmış ise seçilen kişilerin isimlerinin bildirilmesi konusunda vilayetlere tebligatta bulunulması istenilmekteydi⁷⁶. Nezaretin bu girişimi İttihatçılar tarafından desteklendi⁷⁷. Aynı gün Adliye ve Mezahip Nezareti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir başka yazıda ise, söz konusu meclis için yapılacak seçimlerin kiliseler veya metropolithanelerde gizlice yapılması durumunda, hükümet memurları tarafından müdahale edilmemesi, ancak seçilen kişilerin isimleri ile hangi tarihte ve hangi yol ile İstanbul'a geleceklerinin bildirilmesi istenilmekteydi. Adliye ve Mezahip Nezareti'nin bu isteği üzerine meclis-i milli için çeşitli vilayetlerden seçilen kişilerin isimleri Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmeye başlandı⁷⁸. Ayrıca, Dâhiliye Nezareti tarafından Rumeli vilayetlerine gönderilen bir yazı ile kiliseler kanununun uygulanmasına karşı çıkanların yakalanarak divan-ı harb-i orfi'ye verilmesi istendi⁷⁹.

⁷² "Fakat en büyük cihat imtiyazat-ı mezhebiyemizin, istatükosunun bir kanun ile ihlal edilmesidir. Meclis-i Mebusan ve Ayan'ca büyük bir isti'cal ile kabul ve zat-ı hazret-i padişahi tarafından da tasdik edilen ve Makedonya'da ve Edirne'de Bulgarlar arasında münaazaflık olan mektepler ve kiliselerle dair olan bu kanun gayr-i kabil-i neş olan ve kiliseye ait olan emlakimizin ref' ve neş edilmesinden maada imtiyazat-ı mezhebiyemizin mevcudiyetine, istatükosuna karşı vuku bulmuş bir gadir ve aleni bir su-i kasttır. Başka bir din ile mütedeyyin olan bir nazır ihtilafat-ı diniye ve mezhebiyemize dair resmi beyanatta bulunmakla mesail-i diniyemize müdabale ettiği gibi arzusuna muvafık bir surette ihtilafatı hal ve fasl etmek istiyor". "Rum Patrikhanesi'nin Tahrirâtı Bir Tahrirat-ı Umumiye", *Tanin* gazetesinden akt. *Köylü*, 30 Temmuz 1326, no: 592, s.2.

⁷³ Nobuyoshi Fujinami, " 'Church Law' and Ottoman – Greeks in the Second Constitutional Politics, 1910", *Études Balkaniques*, 2007, no: 1, s.115.

⁷⁴ "Patrik Efendi'nin Sözleri", *Tanin*, 10 Eylül 1910, no: 728, s.3.

⁷⁵ DH. SYS, 29-1/1-3; "Dâhiliye Nezareti'nden Makam-ı Vilayete Varid Olan Tahrirat-ı Aliyye Sureti", *İttihat*, 11 Ağustos 1910, no: 540, s.2; "Vilayetten", *Köylü*, 10 Ağustos 1326, no: 601, s.3.

⁷⁶ "Taşralara Tebligat", *Tanin*, 23 Ağustos 1910, no: 710, s.2; "Taşralara Tebligat", *İttihat*, 25 Ağustos 1910, no: 552, s.1.

⁷⁷ Hüseyin Cahit, "Adliye ve Mezahip Nezareti'nin Teşebbüsâtı", *Tanin*, 23 Ağustos 1910, no: 710, s.1.

⁷⁸ DH. SYS., 51/5.

⁷⁹ "Kiliseler Kanunu Etrafında", *Tanin*, 17 Ağustos 1910, no: 704, s.2.

Osmanlı Hükümeti, bir yandan Rum Patrikhanesi'nin meclis-i milliye toplama girişimlerine engel olmaya çalışırken bir yandan da kilise ve mektepler kanununun uygulanması için hazırlıklara başladı. Dâhiliye Nazırı Talat Bey, kanunun uygulanmasının önkoşullarını denetlemek amacıyla ağustos ayının ilk haftasında Makedonya'ya bir gezi düzenledi⁸⁰. Ayrıca, Yenice kazası dâhilindeki anlaşmazlığa neden olan kiliseler Bulgarlara verildiği gibi, Vodina kazasında anlaşmazlığa neden olan kiliselerin bulunduğu köylere nüfus sayımı yapılması için bir heyet gönderildi⁸¹. Aynı şekilde, Manastır merkez kasasına bağlı köylerdeki halkın hangi kiliseye bağlı olduğunu anlamak ve hangi köylerde yeniden kilise ve mektep inşa edilmesi gerektiğini belirlemek amacıyla bir heyet gönderildi.

Rum Patrikhanesi'nin meclis-i milliye toplama düşüncesinden vazgeçmemesi ve meclise katılacak üyelerin seçimine devam etmesi üzerine Osmanlı Hükümeti, daha sert önlemler alma yoluna gitti. Hükümet tarafından tüm vilayetlere gönderilen bir yazıda, Rum Patrikhanesi'nce toplanması düşünülen meclis-i millinin kanunlara, Patrikhane'nin görev ve yetkilerine aykırı olduğu belirtilerek, meclisin toplanmasına hükümetçe izin verilmeyeceği ve bu meclise katılmak isteyen kişilerin ceza kanununun 99. maddesi gereğince cezalandırılacağı duyurulmaktaydı⁸². Hükümetin bu kararı sonrasında Patrikhane, meclis-i millinin toplanması konusunda ısrar edilmesine karar verdi⁸³. Adliye ve Mezahip Nezareti ise, Rum Patrikhanesi'ne gönderdiği bir yazıda; hükümetin toplanması planlanan meclis-i milliye izin vermeyeceğini vurgulayarak böyle bir girişimin olması durumunda ceza kanununun uygulanacağını tekrar hatırlattı⁸⁴.

Rum Patrikhanesi'nin meclis-i millinin toplanmasını ileri bir tarihe ertelediği şeklinde basında haberler çıksa da⁸⁵, Patrikhane meclis-i milliye toplama düşüncesinden vazgeçmedi. 13 Eylül 1910 tarihinde, meclis-i milli için seçilen bazı kişilerin⁸⁶ Rum Patrikhanesi'ne doğru geldiklerinin görülmesi üzerine güvenlik görevlileri harekete geçti. Patrikhane'ye girmeye çalışan bazı kişiler tutuklandı. Serfice mebusu Vamvakas Efendi de bir süre Fener Karakolu'nda tutulduktan sonra serbest bırakıldı. Rum Patrikhanesi'nin meclis-i milliye toplama fikrinden vazgeçmediğini gösteren bu olay sonrasında, Patrikhane çevresindeki güvenlik önlemleri artırıldı. Osmanlı Hükümeti tarafından alınan bu önlemlerle, "abluka altına" alındıklarını düşünen Patrikhane görevlileri, bu durumu protesto etmek için Adliye Nezareti'ne bir tahrir verdi. Adliye Nazırı Necmettin Bey, tahriri vermek için gelen Patrikhane görevlilerine "*Patrikhane*

⁸⁰ Nobuyoshi Fujinami, *a.g.m.*, s.113.

⁸¹ "Kiliseler Kanunu Tatbik Ediliyor", *Tanin*, 18 Ağustos 1910, no: 705, s.2.

⁸² "Hükümet Men' Edecek", *Tanin*, 1 Eylül 1910, no: 719, s.1.

⁸³ "Patrikhane İsrar Edecektir", *Tanin*, 3 Eylül 1910, no: 721, s.3.

⁸⁴ "Kiliseler Kanunu Etrafında", *Tanin*, 10 Eylül 1910, no: 728, s.3.

⁸⁵ "Patrikhane – Meclis-i Milli Meselesi", *Osmanischer Lloyd gazetesinden akt. Tasvir-i Efkâr*, 12 Eylül 1910, no: 352, s.3.

⁸⁶ Rum Patrikhanesi'nin toplamak istediği meclis-i milliye katılacak üyelerin isim listesi için bkz. *DH. EUM. THR.*, 98/41.

bilaf-ı usul ve kanun muamelata musirr-ane devam ettikçe hükümet de abkâm-ı kanuniyeye müsteniden ictima'at-ı vaka'ayı men' edecektir" demiştir⁸⁷.

Osmanlı Hükümeti'nin tüm uyarılarına ve aldığı tüm önlemlere rağmen Rum Patrikhanesi, 14 Eylül 1910 tarihinde, Yunan milli meclisinin toplandığı gün, meclis-i milliye toplama girişiminde bulundu. Sabah saatlerinde meclis-i milli için seçilen kişilerin gelmeye başlamasıyla, kimliği belirlenenler zabıta tarafından Fener Karakolu'na götürüldüler. Zabıta tarafından tutuklananlardan meclis-i milliye katılmayacaklarına dair teminat verenler serbest bırakıldı. Tüm güvenlik önlemlerine rağmen kimlikleri belirlenemeyen bazı kişiler Patrikhane'ye girmeyi başardılar ve böylece orada bulunan din adamlarının da katılımı ile toplam 59 kişi, meclis-i milliye topladılar. Meclisin dağılmasının ardından meclise katıldıkları anlaşılan kişiler tutuklanarak divan-ı harb-i örfiye teslim edildi⁸⁸. Toplam 21 kişiden oluşan tutuklular, divan-ı harb-i örfiden Adliye Nezareti'ne sevk edilmiş ve kısa bir süre sonra da tahliye edilmişlerdir⁸⁹. Meclis-i milliye katılan kişiler hakkında Osmanlı Hükümeti'nin takındığı bu yumuşak tutum, basında eleştiri konusu oldu⁹⁰. Sonraki tarihlerde ise, meclis-i milliye katıldıkları anlaşılan Rum Patrikhanesi üyeleri de sorgulandı⁹¹.

Sonuç

Kilise ve Mektepler Kanunu, Ortodoks toplumlar arasında barış ortamı yaratmak isteyen ve Osmanlı unsurlarının birliğini sağlamayı amaçlayan Osmanlı Hükümeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulamak istediği bir kanundu. Kanunun yasalaşma sürecinde yaşananlar, Rum toplumu ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşrutiyet yönetimine yaklaşımlarındaki farkı ortaya koydu. Ayrıca kilise ve mektepler kanunu, II. Meşrutiyet döneminde İttihatçılarla Rum toplumu arasındaki ilişkilerde önemli sonuçlar doğurdu.

İttihatçılar, "*unsurların birliği*" politikası önünde önemli bir engel oluşturan bu sorunu çözme için "*Osmanlılık*" açısından gerekli görmekteydiler. Rum toplumunun önceliği ise, Makedonya mücadelesindeki avantajlı konumunu sürdürmek ve mevcut statükoyu korumaktı. Uygulamaya geçirilmek istenen bu kanun sonrasında Ortodoks toplumlarca geçmişte yapılmış olan kilise ve mekteplerin kendi elinden çıkacağını gören Fener Rum Patrikhanesi'nin yönlendiriciliği altında Rum toplumu, bu kanuna şiddetle karşı çıktı. Patrikhane'nin, Osmanlı Hükümeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bütün uyarılarına rağmen kilise ve mektepler kanununa yönelik muhalefetini sürdürmesi ve meclis-i milliye toplama kararından vazgeçmemiş olması,

⁸⁷ "Patrikhane – Meclis-i Milli Meselesi Dünkü Hadisat", *Tasvir-i Efkâr*, 14 Eylül 1910, no: 354, s.1–2; "Dünkü Patrikhane Vuku'atı", *Yeni İkdam*, 14 Eylül 1910, no: 184, s.3; "Fener Patrikhanesi'nde Hükümet Kararını Tatbik Ediyor", *Tanin*, 14 Eylül 1910, no: 732, s.s.1–2.

⁸⁸ *DH. EUM. THR*, 50/25; "Rum Patrikhanesi-Meclis-i Milli Meselesi Dünkü Vuku'at", *Tasvir-i Efkâr*, 15 Eylül 1910, no: 355, s.2; "Patrikhane Meselesi ve Meclis-i Umumi'nin İnikadı", *Yeni İkdam*, 15 Eylül 1910, no: 185, s.s.2–3; "Patrikhane'nin Serkeşliği Hükümet Vazifesini İfa Ediyor", *Tanin*, 15 Eylül 1910, no: 733, s.s.1–2.

⁸⁹ "Mevkufinin Tahliyesi", *Tasvir-i Efkâr*, 25 Eylül 1910, no: 365, s.2.

⁹⁰ "Patrikhane – Meclis-i Milli Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, 19 Eylül 1910, no: 359, s.s.1–2.

⁹¹ "Patrikhane'nin Meclis-i Milli Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, 16 Teşrin-i evvel 1910, no: 384, s.3.

İttihatçılar tarafından maksatlı bulundu. Girit sorunu nedeniyle Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin gerginleştiği, Osmanlı ülkesinde Yunan mallarına karşı boykot yapıldığı, Rum okullarında görev yapan Yunanlı öğretmenlerin görevlerinden uzaklaştırıldığı bir dönemde Patrikhane'nin kilise ve mektepler kanununa karşı yürüttüğü muhalefeti İttihatçılar, Yunan Hükümeti'nin etkisine bağladılar. İttihatçılara göre, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında ne zaman bir takım sorunlar çıksa Fener Rum Patrikhanesi de içerde bir takım isteklerde bulunarak sorun çıkarmak istiyordu. Uygulamaya geçirilen plan gereğince Rum unsuruna, mevcut durumdan şikâyetçi ve mağdur bir görünüm verilmeye çalışılıyordu. Patrikhane'nin hükümete karşı gelmesi sonucunda ülke içinde büyük olaylar ortaya çıkma ihtimali Avrupa'ya anlatılacak ve böylece Osmanlı Hükümeti zor durumda bırakılmış olacaktı⁹². Yunan Milli Meclisi'nin toplandığı gün Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'da meclis-i milliyi toplama girişiminde bulunması, İttihatçılar için bu bakımdan anlamlıydı⁹³. İttihatçılara göre, Rum Patrikhanesi bir ihtilal komitesi, bir Etniki Eteryaya şubesi haline inerek işleri ve güçleriyle uğraşmakta olan bütün Rumları tahrik etmekteydi⁹⁴.

Rum toplumunun ve özellikle de Rum Patrikhanesi'nin kanuna karşı yürüttüğü muhalefette İttihatçıların tepkisini çeken bir diğer nokta da, Patrikhane'nin "*düvel-i muazzezama*"ya başvurma kararını almış olmasıydı. Osmanlı Hükümeti'nin tüm uyarılarına rağmen Patrikhane'nin meclis-i milliyi toplama kararından vazgeçmemesi ve büyük devletlerin müdahalesini davet etmesi, İttihatçıların en fazla tepki gösterdiği noktaydı. İttihatçılar, Osmanlı Devleti'nin saygınlığına ve bağımsızlığına gölge düşürebilecek Patrikhane'nin bu girişimine karşı çıktılar. İttihatçılara göre Rum Patrikhanesi ruhani bir makam olmasına karşın kendisini, bakanlıklardan hatta Osmanlı Hükümeti'nden bile üstün görmekteydi⁹⁵. Bununla birlikte Rum Patrikhanesi, izlediği politikanın Rumlara da zarar verdiğini görmemekteydi⁹⁶.

İttihatçı yayın organları ayrıca, kilise ve mektepler kanununun kabulü sürecinde Rum Patrikhanesi ile Rum toplumunun çıkarlarının farklı olduğunu dile getirmeye çalıştılar. Bu bakımdan Hüseyin Cahit'in 14 Ağustos 1910 tarihinde yayımlanan "*Türkler ve Rumlar*" başlıklı makalesi son derece etkili oldu. Bu makalesinde Hüseyin Cahit, Rum Patrikhanesi'nin kiliseler kanununa karşı işleri ve güçleri ile ilgili olan Rum vatandaşları tahrik ettiğini dile getiriyordu. Ayrıca, "*Biz hiçbir zaman Patrikhane' demekle Rum milletini anlamayız. Nazarımızda Rum milleti, Rum vatandaşlarımızla Patrikhane birbirinden kat'ıyyen ayrı iki şeydir*" demektedir. Hüseyin Cahit'e göre, "*Rum milletinin menfaat-i hakikiyesi şu heyet-i müttehede-i Osmaniyeye içinde bir Türk, bir Ermeni, bir Arap, bir Arnavut, ilah gibi müsavi hukuka malik olarak Osmanlı sancağının altına kemal-i bulus ile toplanmakta*"ydı⁹⁷. Hüseyin Cahit'in bu makalesi, Rum toplumu içinde muhalif görüşlerin ortaya çıkmasını sağladı. Bu makalenin ardından Rum vatandaşlar tarafından

⁹² Hüseyin Cahit, "Türkiye, Yunanistan ve Ahval-i Dâhiliyemiz", *Tanin*, 30 Ağustos 1910, no: 717, s.1.

⁹³ Hüseyin Cahit, "İki Meclis", *Tanin*, 16 Eylül 1910, no: 734, s.1.

⁹⁴ Hüseyin Cahit, "Türkler ve Rumlar", *Tanin*, 14 Ağustos 1910, no: 701, s.1.

⁹⁵ Hüseyin Cahit, "Patrikhane Cevap Veriyor", *Tanin*, 26 Ağustos 1910, no: 713, s.1.

⁹⁶ Hüseyin Cahit, "İtilaf İçin", *Tanin*, 27 Ağustos 1910, no: 714, s.1.

⁹⁷ Hüseyin Cahit, "Türkler ve Rumlar", *Tanin*, 14 Ağustos 1910, no: 701, s.1.

Tanın gazetesine, Rum Patrikhanesi'ni eleştiren çok sayıda mektup gönderildi⁹⁸. İttihatçılar, Rum toplumu içinden Patrikhane'ye karşı yükselen bu sesleri olumlu olarak karşılamaktaydı. Patrikhane'ye karşı çıkan ve Türklerle dost olmak isteklerini dile getiren bu kişilerin genç ve eğitilmiş olduğuna dikkat çeken Hüseyin Cahit, ortak bir eğitim almanın önemine değiniyor ve Osmanlılığın geleceğinin okullarda olduğunu belirtiyordu⁹⁹. Ayrıca ona göre "Rumluğun" ve "Osmanlılığın" iftihar edeceği bu gençler, Rumlar ve Osmanlılar arasında ciddi bir uzlaşmaya doğru ilk adımı atmışlardı¹⁰⁰.

Kilise ve Mektepler Kanunu, Osmanlı Rumları açısından da önemli sonuçlar doğurdu. 1908 ile 1912 yılları arasında Osmanlı Rum politikası açısından kiliseler kanunu önemli bir dönüm noktasıydı. Çünkü Patrikhane içinde var olan anlaşmazlıklara rağmen, kiliseler kanununun parlamentodan geçişine kadar neredeyse tüm Rum politik aktörler, ortak düşman Bulgarlara karşı birleşmişti. Ancak kanunun yasalaşma sürecinde, Osmanlı Rumları iki kampa bölündü. İstanbul Örgütü (Society of Constantinople) ile Rum milletvekillerinin bulunduğu taraf, hükümete karşı daha düşmanca bir tavır takınmaya başladılar. Onlar, hükümetin "baskıcı" önlemlerine karşı Osmanlı Rumlarının çıkarlarının korunması için Bulgarlarla işbirliği içinde hareket edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Diğer tarafa göre ise, Osmanlı Rumlarının menfaati, hükümetle ve Müslüman vatandaşlarla işbirliği yapmaktaydı¹⁰¹. Kilise ve Mektepler Kanunu, Osmanlı Rumlarını olduğu kadar Yunan politikalarını da etkiledi. Çünkü Makedonya'daki Yunan çete hareketini 1910 yılında yeniden canlandırma girişimleri, kiliseler kanununun kabulüyle ilişkiliydi¹⁰². Ayrıca İmparatorlukta Rumların tavırlarındaki değişiklik, kuşkusuz Yunan Hükümeti'nin değişen politikasından da etkilenmişti. Çünkü Yunan Hükümeti, 1909 yılının ortalarından itibaren Türkiye'ye karşı Bulgaristan ile bir ittifak kurmaya çalışıyordu¹⁰³.

Osmanlı Rumlarının siyasal tutumlarında meydana gelen bu değişimler, Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhlığı arasındaki ilişkilerde de etkisini gösterdi. Nitekim kilise ve mektepler kanununun kabulünden kısa bir süre sonra Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi arasında görüşmeler yapılmaya başlandı. Bulgar Eksarhı, Rum Patriği'ne mektup yazarak iki kilise arasındaki anlaşmazlıktan duyduğu memnuniyetsizliği dile getirdi ve bir uzlaşmanın gerçekleşmesi konusunda dilekte bulundu¹⁰⁴. Kiliseler arasında yakınlaşmanın başlamasından sonra Rum mebuslarının aracılık etmesi ile Bulgar mebuslarından Pançederof Efendi, Rum Patrikhanesi'ne giderek Patriği ziyaret etti. Ziyaret sırasında Patrikhane ile Bulgar kilisesi arasındaki

⁹⁸ Darülfünun-i Osmanî Tıp Fakültesi Müdavimlerinden ve Alasonya Kazası'ndan A. Andirüniko Zaharyadi, "Patrikhane ve Rumlar", *Tanın*, 15 Ağustos 1910, no: 702, s.1; İstanbul Leyli İdadisi Müdavimlerinden Diyarbekirli Yanni Cudi, "Patrikhane'den Şikâyetler Çoğalıyor Bir Mektup Daha", *Tanın*, 16 Ağustos 1910, no: 703, s.1; Mekteb-i Hukuk'tan Karayanidis, "Şayan-ı Dikkat Bir Mektup", *Tanın*, 17 Ağustos 1910, no: 704, s.1.

⁹⁹ Benzer ifadeler için bkz. "Vahdet-i Terbiye", *Rumeli*, 6 Ağustos 1326, no: 201, s.1.

¹⁰⁰ Hüseyin Cahit, "İyi Emareler", *Tanın*, 16 Ağustos 1910, no: 703, s.1.

¹⁰¹ Nobuyoshi Fujinami, *a.g.m.*, s.131.

¹⁰² Zorka Parvanova, "Programme and Organisational Transformations of National Movements in European Turkey (1910–1912)", *Etudes Balkaniques*, 2001, No 4, s.57.

¹⁰³ *A.g.m.*, s.59.

¹⁰⁴ "Tahidromos Yazıyor", *Tasvir-i Efkâr*, 19 Teşrin-i sani 1910, no 418, s.2.

sorunların çözülmesi konusunda görüşmelerde bulunuldu. Paңçederof Efendi, resmi çevrelerde ve Eksarhane’de böyle bir anlaşmanın gerçekleşmesi düşüncesinin olduğunu dile getirdi¹⁰⁵. Rum Patriği daha sonra yaptığı açıklamada, Paңçederof Efendi’nin ziyaretinin resmi bir yönünün bulunmadığını ve iki kilise arasında anlaşmanın söz konusu olmadığını açıkladı. Rum Patriği’ne göre “*Bu ziyaret, iki kilise arasında değil, fakat hükümete karşı hukuk ve imtiyazatını müdafaa etmek mecburiyetini hissederek Rum ve Bulgarlar beyninde bir abenk-i ittihat ve itilafı vücuda getirebilmek maksadına mebni vakı*” olmuştu¹⁰⁶. Bulgar Eksarhı da Rum gazetesi Proodos’a yaptığı açıklamada iki kilise arasındaki uzlaşmayı desteklediklerini açıkladı¹⁰⁷. Kiliseler arasındaki yakınlaşmanın sonucunda Meclis-i Mebusan’daki Rum ve Bulgar mebuslar arasında da ortak hareket etme düşüncesinin ortaya çıkması, Rum basını tarafından desteklendi¹⁰⁸. Bulgaristan ile Yunanistan arasında bir ittifak oluşturmak isteyen Yunan siyasi çevreleri tarafından da Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhanesi arasındaki yakınlaşma memnuniyetle karşılandı. Çünkü Yunan siyasi çevreleri iki kilise arasındaki uzlaşmayı, gerçekleşmesini istedikleri ittifak için bir başlangıç olarak görmekteydiler¹⁰⁹.

Sonuçta kilise ve mektepler kanunu, II. Meşrutiyet döneminde İttihatçılar ile Rum toplumu arasındaki ilişkilerde önemli bir etki yarattı. Makedonya’daki avantajlı konumlarının kaybindan dolayı Rum toplumu, İttihatçılara daha mesafeli davranmaya başladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin gerçekleştirmek istediği yenilikler sonucunda daha önce kazandığı ayrıcalıkları kaybedeceğini anlayan Rum Patrikhanesi de, gayrimüslim unsurlarla Osmanlı Hükümeti’ne karşı bir birlik oluşturma çabalarına hız verdi. Ayrıca Kilise ve Mektepler Kanunu’nun kabul edilmesi, 1912 seçimlerinde Rum toplumunun muhaliflerle işbirliği yapma nedenlerinden birisini oluşturdu.

¹⁰⁵ “Paңçederof Efendi’nin Rum Patrikhanesi’ni Ziyareti”, *Tasvir-i Efkâr*, 20 Teşrin-i sani 1910, no 419, s.3. Bu nedenle, kilise ve mektepler kanununun kabul edilmesinin Balkan ittifakının oluşumuna yol açtığı şeklinde yorumlar bulunmaktadır. Tahsin Uzer, *a.g.e.*, s.s.116-117; Şeyhülislam Cemalettin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, Nehir yay., İstanbul, 1990, s.51.

¹⁰⁶ “Rum Patriği’nin Beyanati”, *Tasvir-i Efkâr*, 22 Teşrin-i sani 1910, no: 421, s.2.

¹⁰⁷ “Eksarh’ın Beyanati”, *Tasvir-i Efkâr*, 21 Teşrin-i sani 1910, no: 420, s.3.

¹⁰⁸ “Hristiyan Mebuslar”, *Tasvir-i Efkâr*, 21 Teşrin-i sani 1910, no: 420, s.3.

¹⁰⁹ “Yunan-Bulgar İttifakı”, *Tasvir-i Efkâr*, 25 Teşrin-i sani 1910, no: 424, s.2.

EK: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez-i Umumisinden İstanbul'daki Merkezine Gönderilen Kiliseler Sorununun Çözümü İle İlgili Yazı

استانداره عثمانی اتحاد و ترقی جمعیته مرکز عثمانی لایحه شعبه

روم الیه ولایاتنده اون دیزلی ملک حومه منافات مبارک و کوا اکتفا -
سیاسی اجماعه عادتاً بر سینه مطهره شکل و صورتی الهیادلا طیبانای عانت شوا -
معیاریه انتصابی رعاصرتخلف بقیده و محب و معارفتک تأسیه بنقرا -
اید استمال اید کتبه صرد و به تقربه بانی انواع خیل قال و مزاج الکلیسی اجموعه مسلی
سعیونایک کتایه کتبه) جمعیته نا -
سعیونایک کتایه کتبه) جمعیته نا -
قاریو کتایه کتبه) جمعیته نا -
تخریفاتقا دنده و مسلی معارفه تارینه کتایه کتبه) جمعیته نا -
اکتفا به طایفه و مسلی معارفه تارینه کتایه کتبه) جمعیته نا -
اول تقییه ولایات تقی اجموعه طایفه و ادره ولایت اجموعه ادره و
تدوین کتایه کتبه) جمعیته نا -
انتصاب ادره کتایه کتبه) جمعیته نا -
تخلی ادره کتایه کتبه) جمعیته نا -
تاساً قبول اید بیکه بر صورت تعویله بولمن حضرت شو قدوسیونه قدرین طزنده و یا
بند بر شکل و صوفه تمدلک مسلی و کلام برقا -
صند و طرف ساری صدمتیاً هر بدجان بولمن و نهوه حاجلا انیس جا اولور قدرین

10/10/1326

Kaynak: DH. MKT, 1295/21.

“İstanbul’da Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi Heyet-i Mebusanına Rumili vilayatında öteden beri pek çok münaakaşata sebep olmuş ve her guna iğtişaşat-ı siyasiye için adeta bir vesile-i mahsusı şekle ve suretini almış olan kilise münaazatının şu aralık mebusan intihabatı ve anasır-ı muhtelif beyinde muhabbet ve muhadenetin temini istikrarı gibi

hususat ile iştiğal edildiği sırada başkaca ba'is-i enva-i kiliikal ve mevani olmaması için Meclis-i Mebusan'ın küşadına değin 10 Temmuz 324 taribinden akdemki hal ve vaziyetin muhafazası akdemce kararlaştırılmış ve her tarafına tamim olunmuş idi ise de sureti mehfufen irsal olunan Manastır heyet-i merkezîyesinin tabriratı müfadan dahi anlaşılacağı üzere mezkur kilise münaza'atı pek ziyade haiz-i ehemmiyet bir mahiyet almağa başlamış ve Meclis-i Mebusan'ın küşadına değin intizar imkanı görülememekte bulunmuş olduğundan vilayat-ı selase için Selanik'te ve Edirne Vilayeti için Edirne'de Bulgar ve Rum metropolitleriyle Bulgar ve Rum eşrafından müntahab ikişer zattan ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından intihab olunacak üç zattan ile hükümet canibinden intihab olunacak bir veya iki zattan mürekekb bir komisyon teşkil olunarak münaza'a-fih ne kadar kilise mevcut ise icabına göre mahallerine dahi azimetle abalinin tamamen kabul eyleyebileceği bir suret-i tesviyenin bulunması hususunun işbu komisyona tevdi'i tarzında veya aber bir şekl ve surette şimdilik Meclis-i Vükelaca bir karar ittihaz olunarak vilayetlere tamim-i keyfiyet edilmesi zımnında taraf-ı sami-i sadaretpenahiye maruzatta bulunulması ve neticesinin acilen inbası rica olunur kardaşlar. 25 Ağustos 324"

KAYNAKÇA

I- Arşiv Kaynakları

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Tabrirat Kalemi (DH. EUM. THR)

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT)

Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım (DH. SYS)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)

Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı (TFR.. 1.SL)

II- Resmi Yayınlar

Düstur, Tertib-i sani, II, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1333.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C.1 D.1 İç.1; C.5, D.1 İç.1; C.6.D.1.İç.1; Türkiye Büyük

Millet Meclisi Basımevi, Ankara, 1982–1986.

III- Gazeteler

İkdam (Yeni İkdam)

İttihat

Köylü

Rumeli

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Zaman

IV- Kitap ve Makaleler

ADANIR, Fikret, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulusal Sorun İle Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İletişim yay., İstanbul, 2004, s.s.33-72.

_____, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1996.

AHMAD, Feroz, “İttihatçıların, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Rum, Ermeni ve Yahudi Cemaatleriyle Olan İlişkileri 1908-1914”, *İttihatçılıktan Kemalizm’e*, Kaynak yay., İstanbul, 1996, s.s.84-129.

ARSLAN, Ali, “The Vlach Issue During the Late Ottoman Period and the Emergence of the Vlach Community (Millet)”, *Etudes Balkaniques*, 2004, No 4, s.s.121-139.

ATALAY, Bülent, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, Tarih ve Tabiat Vakfı yay., İstanbul, 2001.

BOZKURT, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK yay., Ankara, 1996.

_____, “II. Meşrutiyet Osmanlı Meclis Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise ve Okul Sorunları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 4, 1993, s.s.99-119.

CLOGG, Richard, “The Greek Millet in the Ottoman Empire”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, (Ed. Benjamin Braude-Bernard Lewis), I, London, 1982, s.s.185-207.

DAKİN, Douglas, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, Selanik, 1966.

ERCAN, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, *Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007, s.s.71-98.

FUJİNAMI, Nobuyoshi, “‘Church Law’ and Ottoman – Greeks in the Second Constitutional Politics, 1910”, *Etudes Balkaniques*, 2007, No 1, s.s.107-132.

- HACISALİHOĞLU, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2008.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, *Preparation For a Revolution The Young Turks, 1902–1908*, Oxford University Press, New York, 2001.
- KANSU, Aykut, *1908 Devrimi*, İletişim yay., İstanbul, 1995.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, VIII, TTK yay., Ankara, 2007.
- KARPAT, Kemal, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge yay., Ankara, 2004.
- PARVANOVA, Zorka, "Programme and Organisational Transformations of National Movements in European Turkey (1910–1912)", *Etudes Balkaniques*, 2001, No 4, s.s.52–68.
- ŞEYHÜLİSLAM CEMALEDDİN EFENDİ, *Siyasi Hatıralarım*, Nehir yay., İstanbul, 1990.
- ŞENTÜRK, Hüdai, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, TTK yay., Ankara, 1992.
- TOKAY, Gül, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa yay., İstanbul, 1995.
- UZER, Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, TTK yay., Ankara, 1999.